SOTSIOLINGVISTIKADAGI ME'YORIYLIK MEZONLARI

Adxamjonova Gulshanoy Lochinbek qizi
ADCHTI Xorijiy filologiya va turizm fakulteti
Turk tili yo'nalishi 101-guruh talabasi
Tel: +998882478767
Ilmiy maslahatchi: ***Kabulova U.S.***
https://doi.org/10.5281/zenodo.24420436

Annotatsiya: Ushbu maqolada sotsiolingvistika fanida me'yorlilik mezonining mohiyati, uning til va jamiyat munosabatlaridagi o'rni hamda nutq jarayonida namoyon bo'lish xususiyatlari yoritiladi. Shuningdek, adabiy til me'yorlari, ijtimoiy muhit, til madaniyati va tilning o'zgaruvchanligi masalalari tahlil qilinadi. Me'yorlilik mezonining insonlar o'rtasidagi muloqot samaradorligini ta'minlashdagi ahamiyati ham ko'rib chiqiladi.
Kalit so'zlar: *sotsiolingvistika, me'yorlilik, til me'yori, adabiy til, nutq madaniyati, ijtimoiy muhit, til va jamiyat, til o'zgarishi.*

Аннотация: В данной статье рассматриваются сущность критерия нормативности в социолингвистике, его роль в отношениях между языком и обществом, а также особенности его проявления в речевом процессе. Кроме того, анализируются нормы литературного языка, социальная среда, культура речи и вопросы изменчивости языка. Также рассматривается значение критерия нормативности в обеспечении эффективности общения между людьми.
Ключевые слова: *социолингвистика, нормативность, языковая норма, литературный язык, культура речи, социальная среда, язык и общество, языковые изменения*.

Absbtract: This article examines the essenceì of the criterion of normativity in sociolinguistics, its role in the relationship between language and society, and the ways it manifests itself in the speech process. It also analyzes literary language norms, the social environment, speech culture, and issues related to language variability. Furthermore, the importance of the criterion of normativity in ensuring effective communication between people is discussed.
Keywords: *sociolinguistics, normativity, language norm, literary language, speech culture, social environment, language and society, language change*.

Sotsiolingvistikadagi me'yorlilik mezoni til birliklarining muayyan jamiyatda qabul qilingan qoidalar, talablar va nutqiy an'analarga mos ravishda qo'llanishini anglatadi. Boshqacha aytganda, me'yorlilik insonning qaysi so'zlardan foydalanishi, ularni qanday talaffuz qilishi va fikrini qay tarzda ifodalashida namoyon bo'ladi. Bu mezon tilning umumiy tushunarliligini ta'minlash va muloqot jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan tushunmovchiliklarning oldini olishga xizmat qiladi.

Til me'yorlari tarixiy taraqqiyot jarayonida shakllanadi va jamiyat tomonidan qabul qilinadi. Ular tilning turli sathlarida namoyon bo'ladi. Jumladan, fonetik me'yor so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishni, leksik me'yor so'zlardan ma'nosiga mos ravishda foydalanishni, grammatik me'yor esa so'zlarni o'zaro to'g'ri bog'lash va gap tuzishni belgilaydi[1].

[1] Mahmudov N. O'qituvchi nutqi madaniyati. – Toshkent: Guliston, 2024.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Orfografik me'yor yozma nutqning to'g'ri shakllanishiga, uslubiy me'yor esa nutqning vaziyat va maqsadga muvofiq bo'lishiga xizmat qiladi. Me'yorlilik mezoni faqat til qoidalari bilan chegaralanmaydi. U insonlarning ijtimoiy mavqei, yoshi, kasbi, ma'lumoti va yashash hududi bilan ham bog'liq. Masalan, kundalik suhbatda ishlatiladigan so'z va iboralar rasmiy yig'ilish yoki ilmiy anjumanda qo'llanadigan nutq shakllaridan farq qiladi. Ilmiy muhitda aniq atamalar va mantiqiy fikrlash muhim bo'lsa, kundalik muloqotda sodda va erkin ifodalardan foydalanish tabiiy hisoblanadi[2] Demak, nutqning me'yoriyligi ko'p jihatdan muloqot vaziyatiga ham bog'liq.

Sotsiolingvistik nuqtayi nazardan, jamiyatda turli ijtimoiy guruhlarning o'ziga xos nutq xususiyatlari mavjud. Masalan, yoshlar nutqida zamonaviy so'zlar, qisqartmalar va yangi iboralar ko'proq uchrashi mumkin. Ayrim kasb egalari esa o'z faoliyatiga oid maxsus atamalardan foydalanadi. Bunday farqlar tilning ijtimoiy jihatdan rang-barang ekanini ko'rsatadi. Shu bilan birga, turli guruhlar vakillari o'rtasidagi muloqotda umumiy til me'yorlariga amal qilish muhim ahamiyat kasb etadi.O'zbek tilida me'yorlilik masalasi adabiy til va shevalar munosabatida ham yaqqol namoyon bo'ladi.

Ma'lumki, mamlakatimizning turli hududlarida yashovchi aholi nutqida talaffuz, ayrim so'zlar va grammatik shakllar jihatidan farqlar mavjud. Bu farqlar tilning tabiiy rivojlanish jarayoni hisoblanadi. Shevalar xalqimizning tarixiy va madaniy boyligini ifodalaydi. Adabiy til esa umumxalq uchun tushunarli bo'lgan, muayyan qoidalar asosida shakllangan va ta'lim, ilm-fan, ommaviy axborot vositalari hamda rasmiy munosabatlarda qo'llanadigan til shaklidir.

Me'yorlilik mezonining yana bir muhim jihati nutq madaniyati bilan bog'liq. Nutq madaniyati insonning o'z fikrini aniq, ravon, mantiqiy va ta'sirchan ifodalash qobiliyatini anglatadi.

Til me'yorlariga rioya qilish nafaqat savodli yozish va to'g'ri gapirish, balki suhbatdoshga hurmat bilan munosabatda bo'lishni ham o'z ichiga oladi. Shuning uchun me'yoriy nutq insonning bilim darajasi va muloqot madaniyatini namoyon etuvchi muhim vositalardan biridir.

Bugungi globallashuv davrida til me'yorlariga munosabat yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlarning rivojlanishi natijasida turli tillarga oid so'zlar, yangi atamalar va qisqartmalar kundalik nutqimizga kirib kelmoqda. Ayniqsa, yoshlar orasida chet tillaridan olingan so'zlarni faol ishlatish holatlari kuzatiladi. Bu jarayon tillarning o'zaro ta'sirini kuchaytiradi.

Biroq xorijiy so'zlardan foydalanishda ularning ma'nosini tushunish, o'zbek tilidagi muqobillarini hisobga olish va nutqning tabiiyligini saqlash muhimdir. Shuningdek, til me'yorlari doimiy va o'zgarmas hodisa emas. Jamiyat taraqqiyoti, fan va texnika rivoji, yangi tushunchalarning paydo bo'lishi natijasida til tarkibida ham o'zgarishlar yuz beradi[3]. Ayrim yangi so'zlar vaqt o'tishi bilan keng qo'llanib, til me'yoriga aylanishi mumkin. Demak, me'yorlilik tilning barqarorligini ta'minlash bilan birga, uning rivojlanish jarayonini ham aks ettiradi.

Me'yorlilik tilning ijtimoiy vazifalarini amalga oshirishda ham muhim o'rin tutadi. Til orqali insonlar bilim almashadi, o'z fikrlarini ifodalaydi, tajribalarini boshqalarga yetkazadi va turli ijtimoiy munosabatlarni shakllantiradi. Ushbu jarayonlarning samarali kechishi uchun til vositalarining to'g'ri va o'rinli qo'llanishi talab etiladi. Shu sababli me'yorlilik muloqotning aniqligi, izchilligi va tushunarliligini ta'minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Bundan tashqari, me'yorlilik mezoni til madaniyatining rivojlanishi bilan ham bevosita bog'liqdir. Til madaniyati insonning til

[2] O'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.

[3] Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent, 2002.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

vositalaridan ongli, maqsadga muvofiq va samarali foydalanish qobiliyatini ifodalaydi. Me'yoriy nutq orqali inson o'z fikrini aniq bayon etadi, suhbatdoshga hurmat bilan munosabatda bo'ladi va muloqot madaniyatini namoyon qiladi. Shuning uchun til me'yorlarini o'rganish va ularga amal qilish shaxsning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy sotsiolingvistik tadqiqotlarda me'yorlilikning ijtimoiy xususiyatlarini o'rganish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Chunki jamiyatda turli yosh, kasb, ta'lim va hudud vakillarining nutqi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ushbu farqlar tilning ijtimoiy jihatdan rang-barangligini namoyon etadi. Sotsiolingvistika ana shu farqlarni o'rganish orqali tilning jamiyatdagi faoliyatini, ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi munosabatlarni va nutqiy me'yorlarning shakllanish mexanizmlarini aniqlashga yordam beradi.Shunday qilib, me'yorlilik tilning ichki qonuniyatlari, ijtimoiy ehtiyojlari va kommunikativ imkoniyatlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ifodalovchi muhim hodisadir. Uning mazmunini chuqur anglash tilning rivojlanish xususiyatlarini, jamiyatdagi o'rnini va insonlar o'rtasidagi muloqot jarayonlarini to'g'ri tushunishga imkon beradi. Aynan shu jihatlar me'yorlilik mezonining sotsiolingvistika fanidagi nazariy va amaliy ahamiyatini belgilaydi[4].

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, sotsiolingvistikadagi me'yorlilik mezoni til va jamiyat o'rtasidagi uzviy munosabatlarni o'rganishda muhim nazariy tushunchalardan biri hisoblanadi. U til birliklarining to'g'ri, aniq va vaziyatga mos qo'llanishini ta'minlaydi. Me'yorlilik nafaqat adabiy til qoidalariga rioya qilish, balki ijtimoiy muhit, muloqot maqsadi va suhbatdosh xususiyatlarini hisobga olishni ham talab etadi. Shunday ekan, til me'yorlarini o'rganish va ularga amal qilish har bir insonning muhim vazifalaridan biridir. Ayniqsa, yosh avlodda ona tiliga hurmat, savodxonlik va nutq madaniyatini shakllantirish jamiyatning ma'naviy taraqqiyotiga xizmat qiladi. Til me'yorlarini asrash va rivojlantirish esa milliy tilimizning boyligi va nufuzini saqlashning muhim shartlaridan biridir[5].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mahmudov N. O'qituvchi nutqi madaniyati. – Toshkent: Guliston, 2024.
2. O'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
3. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent, 2002.
4. Турсунов У., Мухторов А., Рахматуллаев Ш. Хозирги узбек адабий тили. – Тошкент: Узбекистон, 1992.
5. Бегматов Э., Бобоева А., Асомиддинова М., Умуркулов Б. Узбек нутки маданияти очерклари. – Тошкент, 1988. – В.45.

[4] Бегматов Э., Бобоева А., Асомиддинова М., Умуркулов Б. Узбек нутки маданияти очерклари. – Тошкент, 1988. – В.45.

[5] Турсунов У., Мухторов А., Рахматуллаев Ш. Хозирги узбек адабий тили. – Тошкент: Узбекистон, 1992.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.